

וילך ב

בה זו אינה מתוך מרירות אלא „בשמחה רבה“.

ועפ"ז צריך לומר, שדברי המוסר שבפ' וילך, אף שלפי פשוטם שייכים הם לתשובה על חטאים, מ"מ לא זו בלבד שאינם בסתירה לרגש השמחה, אלא אדרבה, הם מעוררים „שמחה רבה“.

ויש למצוא רמז לזה בכך, שעניני המוסר שבפ' וילך קשורים עם כתיבת שירת האזינו¹, דאע"פ שתוכן השירה הוא — דברי מוסר, „כדי שיחזרו העם בתשובה“², הרי היא נקראת בשם „שירה“, המורה על שמחה (ועד שפרשה זו היא משירת הלויים על הקרבן³, שאין אומרים שירה אלא על היינו) — מפני שהמוסר דפ' האזינו מביא את האדם לידי שמחה, כמשנ"ת במק"א בארוכה.

ועפ"ז יש לבאר (ע"ד הרמז) דיוק ל' רש"י בפרשתנו, בדברי המוסר — „וחרה אפי גו' ועזבתים והסתרת פני מהם גו'“⁴ — שמפרש „והסתרת פני“, „כמו שאני רואה בצרתם“:

בזה מרמז רש"י, שגם כאשר הנהגתם של ישראל גורמת ל„וחרה אפי גו'“

א. פ' וילך קוראים בכו"כ שנים בשבת (תשובה). וע"פ הידוע: שתוכן הפרשיות שקוראים בתורה שייך להזמן שקוראים אותן, צ"ל, שיש לימוד בענין התשובה בפרשה זו.

וי"ל בפשטות, שזהו שמצינו בפ' וילך כמה עניני מוסר על עזיבת ה' תומ"צ כו', שתכלית המוסר היא (לא רק) הודעת העונש על עזיבת תומ"צ, אלא לעורר את הלבבות לתשובה, באופן ש' מלכתחילה לא יבואו העונשים, כי גם אם נכשלו ישובו מדרכם הרעה.

והנה נתבאר כמה פעמים, שעיקר החידוש בעבודת התשובה דשבת (ת"ש) — בה — אינו תשובה על חטאים, אלא תשובה שענינה ותוכנה (לשוב) להתקרב עוד יותר אל השם, בלשון הכתוב „וה' רוח תשוב אל האלקים אשר נתנה“, ונקראת (בזה"ר) „תשובה עילאה“, ותשור

(1) כשחל ר"ה ביום ב' או ג' בשבוע (ראה בעה"ט ריש פרשתנו).

(2) ראה לקו"ש ח"ד (ע' 144 הערה 9) מקורות לב' השמות „שבת תשובה“, „שבת שובה“, וראה שיחות ש"ש תשד"מ, תשמ"ו.

(3) ראה של"ה חלק תושב"כ ר"פ וישב.

(4) לא, טז ואילך. — וגם תחילת הפרשה, „וילך משה“, שייכת לעשיית, ע"פ המבואר בכלי יקר ריש פרשתנו, שהליכת משה היתה לזרזם על החשובה. ע"ש.

(5) ראה לקו"ש שם ע' 145 ואילך. חכ"ד ע' 23. ועוד.

(6) ובפרט, ששבת בכלל ענינה תשובה עילאה (תניא אגה"ת ספ"י. וראה בארוכה לקו"ש שם).

(7) קהלת יב, ז. וראה בארוכה לקו"ת ר"פ האזינו. ובכ"מ.

(8) רע"מ נשא כגב, א. ועוד.

(9) אגה"ת ספ"א (קא, רע"א).

(10) לא, יט (ובפרש"י שם) ואילך.

(11) רמב"ם הל' תפלה פ"ג ה"ה. וראה לבוש

אורח (סתכ"ח ס"ה) שזהו „מפני שברוב הפעמים קורין פ' זו (האזינו) בשבת שבין ר"ה ליו"כ“.

(12) ר"ה לא, א. רמב"ם הל' תמידין ומוספין פ"ז ה"ט. וראה בארוכה לקו"ש חכ"ד ע' 229 ואילך.

(13) ברכות לה, א. וש"נ.

(14) לקו"ש שם ע' 236 ואילך.

(15) לא, יז.

ובנדוד צריך להבין פירושו של רש"י, שהסתרת פניו פירושו "כמו שאני רואה בצרתם":

ברא"ם מבאר, שהסתרת פני הקב"ה היא העדר השגחתו ונקרא הסתר פנים מפני שכל מי שאין פניו רואות את הדבר אינו משגיח בו, וזהו מה שכיון הרב באמרו כמו שאני רואה בצרתם.

אבל צריך ביאור: לכאורה הפירוש הפשוט של הסתר פנים שלמעלה הוא, ביטוי מצב של כעס כו' – היפך הברכה²⁰ ד, "יאר ה' פניו אליך", המורה על שמחת הקב"ה בבני ישראל, כפרש"י שם²¹, "יראה לך פנים שוחקות פנים צהובות".

וכמו הנהגת אב עם בנו, דכשהאב מראה לבנו פנים שוחקות ה"ז מורה על גילוי אהבתו אליו, וכשכועס עליו הוא מסתיר פניו ממנו.

ואמאי שבק רש"י פירוש זה בהסתר פנים שלמעלה²² – שהוא (א) בהתאם להתחלת הכתוב, "וחרה אפי", (ב) דבר השייך לכללות ה"פנים" – ומפרש דקאי על העדר השגחתו, השייך (רק) ל"עיני ה'" (ולא לכללות ה"פנים")²⁴.

ועזובתים והסתרת פני גוי", אין הקב"ה עוזב באמת ח"ו את בניו, אלא זהו רק "כמו שאני רואה כו'", אבל האמת היא שהקב"ה רואה ומרגיש צרתם של ישראל, ועוד זאת, ש"בכל צרתם לו צרה", והוא נמצא באותה צרה. ואדרבה, כל כוונת ההסתר פנים היא רק כדי לעורר את בניו לשוב אל ה', וכדלקמן סעיף ו בארוכה – ודבר זה מדגיש גודל אהבתו של הקב"ה לבניו בכל מצב שהם.

וזהו גם הקשר והשייכות לעשיית, כביאור רבינו הזקן²⁵ בהא שארז"ל²⁶ שבעשיית הקב"ה הוא "קרוב" לבניו – "שנקרא קרוב אלא שנתרחק ונסתר ממנו, והוא כמו למשל בן שהוא אצל אביו בביתו אלא שהאב מסתיר פניו ממנו בכדי שבנו יתן אל לבו האהבה ויתגלה אהבתו ביתר שאת, וכאשר יכיר הבן שהאב הוא בכאן ומסתיר פניו ממנו אזי בודאי תגדל אהבתו בבחי' גילוי יותר".

ב. והנה נתבאר פעמים רבות, שנוסף על הרמזים שבפרש"י עה"ת – הרי לכל לראש ענינו לפרש פשוטו של מקרא.

(16) ישע"י סג, ט. וראה רש"י שמות ג, כ. ג, יד.

נצבים ל, ג.

(17) ולהעיר מהפ"י (בעה"ת, חזקוני ועוד כאן) שהסתרת פני גוי", "הו דרך חבה", וכמו אב שאינו יכול לראות בצרת בנו מפני שרחמיו עליו (ולהעיר מאוה"ח כאן). ובכלי יקר סוף פרשתנו מפרש ש"פניו הנזכרים כאן הם פנים של זעם, ש"יסתיר ה' פניו זעמו". מסתיר פנים של כעס ממנו והכל שרי ומחיל". ע"ש.

אלא שפרש"י עה"ת הוא ע"פ פשוטו, ובפשטות והסתרת גוי" הוא המשך ל"וחרה אפי גוי" (ורק שבזה גופא יש פרט חיובי, שהוא רק "כמו כו'", ככפנים).

(18) לק"ת תבא מא, סע"ד.

(19) ר"ה יח, א (ע"פ גירסת הר"ח). וראה לקמן

ע' 200 הערה 3.

(20) ראה חדא"ג מהרש"א חגיגה ה, סע"א.

וראה אוה"ת פרשתנו עה"פ.

(21) נשא ו, כה. אוה"ת שבהערה הקודמת.

(22) וראה לקושי חל"ג ע' 54.

(23) או שהו"ל לפרש כת"א (וכן תיב"ע) "ואסלק

שכינתו" (ע"ד רש"י בחוקותי כו, ל. ועוד). וראה

הערה 39.

(24) ואף שמצינו הסתרת פנים לענין ראי', כמו "יסתר משה פניו כי ירא מהביט גוי" (שמות ג, ו) – הרי אצל הקב"ה, שלא שייך לומר שאינו רואה (רק "כמו שאינו רואה"), כדלקמן סעיף ד – לכאורה מתאים יותר לפרש שהסתר פנים הוא ביטוי של כעס כו', ככפנים.

סיבת הצרות כו' (שע"ז נופל הלשון "איני משגיח"), אלא להעדר ראיית הצרות (שכבר באו, כנ"ל).

ותמוה: בכתוב מפורש, "והסתרתי פני מהם והי' לאכול ומצאוהו רעות גו'", שהסתרתי פני הקב"ה באה קודם המצב ד"והי' לאכול ומצאוהו גו'", ואדרבה, היא היא סיבת הרעות – ורש"י מפרש להיפך, ש"והסתרתי פני" הי"ז לאחר ש"מצאוהו הרעות והצרות?"

לכאורה יש לומר, שזהו לפי שב-עונשי שמים שלמדנו בכתוב עד עתה, לא מצינו (בפשוטו של מקרא) שיבואו מחמת העדר ההשגחה, ואדרבה, עונש הרשעים בא דוקא ע"פ השגחתו ית', ששופט את הרשע ודן אותו בעונש המתאים. ויתירה מזו: עונש חמור על עון חמור מתואר בפסוק (לא בלשון הסתרת פנים, אלא) בלשון "ונתתי פניי" (וכי"ב), שפירושו כפרש"י³¹, "פונה אני מכל עסקי ועוסק בו", דהיינו תוקף ההשגחה. ולכן גם בנדוד"ד אין רש"י מפרש, "והסתרתי פני" שזוהי סיבה להעונש כו'.

אבל אין זה תירוץ מספיק, כי י"ל שכאן מדובר בעונש חמור יותר מ-העונשים שנזכרים עד עתה, כמבואר במפרשים³², שזוהי מדה כנגד מדה, ש"כנגד העוֹיִבָה שעֲזָבוּ ה' [כמ"ש בפסוק שלפניו, "ועזבני והפר את בריתי"] אמר

ג. גם צריך ביאור דיוק לשון רש"י "כמו שאיני רואה בצרתם", דלכאורה, כיוון שכוונת רש"י לפרש הסתרת פני הקב"ה לענין העדר השגחתו, הול"ל "כמו שאיני רואה אותם", ומדוע מגביל את העדר הראי' (וההשגחה) רק ל"צרתם"?

ומשמע ומובן מזה, שאין כוונת רש"י להעדר ההשגחה שהיא הסיבה להרעות והצרות [כמבואר במורה נבוכים²⁵ ועוד מפרשים²⁶, שבהיות בני' בהסתר פנים והעדר השגחה, הם נעזבים, "למקרה" ובמילא באות עליהם רעות וצרות²⁷, וכהמשך הכתוב כאן "על כי אין אלקי בקרבי מצאוני הרעות-האלה"] כי אם, להעדר ההשגחה אחרי שכבר באו הרעות והצרות, שגם אז מתנהג הקב"ה "כמו שאיני רואה בצרתם" (היינו לא שאינו משגיח על בני', אלא שאינו רואה הצרות, ובמילא אינו פונה לצעקתם כו' להושיעם²⁸).

[ועפ"ז מדויק גם ל' רש"י, "שאיני רואה", דלכאורה הול"ל "שאיני משגיח" (שהוא העיקר), ומדוע אומר רש"י, "שאיני רואה" ועל הלומד להבין שכוונתו להעדר ההשגחה, "מפניי" שכל מי שאין פניו רואות את הדבר אינו משגיח בו?]

וע"פ הנ"ל מובן, כי אין כוונת רש"י להעדר השגחת השם על בני', שהיא

(30) אחרי יו, י. ועד"ז קדושים כ, ג, שם, היו. בחוקתי כו, יו.

(31) אחרי שם. קדושים כ, ג. ועד"ז בבחוקותי שם.

(32) אברבנאל. – או שהו"ל לרש"י לפרש כפי-רוש השני באברבנאל שם, שההסתר פנים והעוֹיִבָה הם לענין הטובות וההצלחות כו', אבל לא תסור מהם ההשגחה להענישים. ע"ש (ומסיים: וזהו הפי' האמתי... מסכים לפשוט הכתובים). וברמב"ן (פסוק יח), "הסתר פני רחמיו".

(25) ח"א פכ"ג. שם ח"ג פנ"א (וראה שם פ"ח. ס' הדי ה'ל' תענית פ"א ה"ג).

(26) ראה אברבנאל פרשתנו כאן. ועוד.

(27) ראה שני טעמים ע"ז באברבנאל שם.

(28) כלשון רש"י שמות ג, ז (הובא לקמן ס"ד) "לא העלמתי עיני ולא אאטום את אוני מצעקתם". וראה ראב"ע כאן (פסוק יח) "שאם יקראו אלי לא אענם".

(29) ל' הרא"ם (הובא לעיל ס"ב).

דפשיטא שהעלמת עין פירושה העדר ההשגחה כו' (ועד שרשי לא הוצרך לפרשו).

ועוד ועיקר: גם את"ל ש"איני רואה בצרתם" אינו לשון המתאים כלפי מעלה, כי פשוטו ממש שהדבר נסתר לפניו – ה' לרש"י לכתוב (ע"ד לשונו בפ' שמות הנ"ל⁽³⁷⁾), "והסתרת פני – אעלים עיני" (ובפרט שזוהי לשון הכתוב⁽³⁸⁾).

ה. ויש לומר הביאור בזה – בפש"טות:

בפסוק נאמרו שני ענינים – "ועזבתים (ואח"כ) והסתרת פני מהם". ויש להבין⁽³⁹⁾: לאחר שהקב"ה עוזב את בני ר"ל ואינו נמצא ביחד עמם, מהי ההוספה אח"כ, שגם יסתיר פניו מהם? והול"ל להיפר, "והסתרת פני מהם" (שזה שייך גם כשנמצא בקרבם), ועוד זאת – "ועזב" תים?

בשלמא בכו"ד אפ"ל, שבתחלה עוזב את המקום (אבל עדיין יכול להביט עליו משם), ואח"כ מוסיף עוד יותר, שמשתיר פניו שלא יסתכל (אפילו) מרחוק:

אבל אצל הקב"ה ש"ועזבתים" היינו העדר ההשגחה – הרי העדר ההשגחה המתואר בלשון "ועזבתים" (המורה על עזיבה גמורה), הוא הרבה יותר מהעדר ההשגחה ד"והסתרת" (רק) פני?

ומזה מכריח רש"י, שכונת הכתוב כאן היא לשני עניני עונש: (א) "ועזבתים" – העדר השגחה הגורם לצרות ורעות

ועזבתים והסתרת פני מהם רוצה לומר גם אני אעזוב אותם ולא אשגיח עליהם, והיעוד הזה קשה מכל היעודים .. בכל אלות הברית לא תמצא הסתרת פנים ולא עזיבה כי אם עונשים השגחיים וכאן תגמול עזיבתם יעד בעזיבתו אותם ובהסתרת פנים מהם".

ד. גם יש להבין – מאי טעמא מוסיף רש"י, כמו (שאיני רואה כו')?

במפרשים⁽⁴⁰⁾ כתבו דקשה לרש"י וכי ח"י יש דבר נסתר לפניו, ולכן פי' כמו שאיני רואה".

אבל לכאורה אין זה מספיק, כי הדגשה זו מיותרת, דגם אם ה' רש"י כותב, "שאיני רואה בצרתם" ה' מוכן שאין הכוונה כפשוטו, שהדבר נסתר לפניו, אלא שאין הקב"ה משגיח בהם⁽⁴¹⁾ להצילם כו'.

וכדמצינו בפירוש בפרש"י לעיל בפ' שמות, עה"פ⁽⁴²⁾, "וירא אלקים גו" – "ולא העלים עיניו", וכן עה"פ⁽⁴³⁾, "ראה ראיתי את עני עמי גו' ידעתי את מכאוביו" – "לא העלמתי עיני ולא אאטום את אזני מצעקתם". דלכאורה, כיצד שייכת העלמת עין לפניו עד שהוצרך לשלול "לא העלמתי עיני"? ועכצ"ל שזוהי מילתא

(33) באר מים חיים (לאחי המהר"ל). דבק טוב. קיצור מזרחי. ובהואיל משה כאן משמע, שדברי הרא"ם (שהובאו לעיל ס"ב) באו לתרץ שאלה זו.

(34) ראה רש"י בלק (כג, כא). לא הביט .. אינו מדקדק אחריהם להתבונן כו". וכן מוכח מכמה כתובים שזוהו תוכן ענין הרא"י למעלה, וכמו "ארץ אשר גו' תמיד עיני היא בה" (עקב יא, יב). וראה רש"י (שם) – משאיכ בשאר ארצות (אף שאין דבר נסתר לפניו – ראה רש"י שם ד"ה אשר היא). – ולהעיר מרש"י נח יא, ה: לא הוצרך לכתוב כו'.

(35) ב, כה.

(36) שם ג, ז.

(37) וראה לשון הספורנו כאן.

(38) ישעי' א, טו.

(39) כן הקשה גם באלשיך כאן (קושיא הי"ג).

בת"א (והיב"ע), "וארחקינו ואסלק" (וראה אוה"ת פרשתנו עה"פ). אבל בפשטות, "עזבתים" מורה יותר על "סילוק" מ"הסתרת פנים".

שבמציאות, שהרי מזה באות רעות וצרות כו' ר"ל (ואין אומרים ע"ז, כמו שאני משגיח", כיון שמהנהגה זו באות תוצאות בפועל); משא"כ בנוגע לראיית צרתם של ישראל (לאחרי שכבר באה) – אין כאן שום בפועל בנוגע לישראל, אלא מיד כשעושים תשובה מתגלה שבאמת ראה בצרתם, ופונה אליהם ומצילים כו' – וכל הענין ד"הסתרת פני" הוא רק כלפי בניי, שלהם נדמה (מחמת ריבוי הצרות) שאין הקב"ה רואה בצרתם.

ויש לומר, שזהו גם דיוק הלשון "והסתרת פני" – ולא "וכסיתי פני" וכיו"ב:

החילוק בין לשון "כיסוי" ולשון "הסתרה" הוא, שב"הסתרה" מודגש שזה ביחס לזולת, ואין לומר שהסתיר הדבר מבלי להתייחס לדבר שהסתירו ממנו, משא"כ לשון כיסוי שייך גם כשאני מתייחס לדבר אחר. ולפ"ז י"ל, שהחילוק בין כיסוי הפנים ובין הסתרת הפנים הוא – שכאשר מכסה את פניו, נפעל שינוי לא רק בנוגע לזולת (שהזולת אינו רואה אותו), אלא גם בנוגע לעצמו, לפניו, שהם מכוסים: משא"כ כאשר מסתיר את פניו, הרי (אפשר ש)השינוי הוא רק אצל הזולת, שאינו רואה את הפנים, אבל בנוגע להפנים עצמם אין שינוי כלל.

וזהו שפרש"י ש"הסתרת פני" פירושו "כמו שאני רואה בצרתם", שזהו הסתר בלבד (ולא כיסוי), כי אליבא דאמת בודאי שהקב"ה רואה את צרתם ואינו מעלים עין כלל מבניי, אלא שראייתו של הקב"ה היא באופן ד"הסתרת פניו, שנדמה לבניי שהקב"ה אינו רואה בצרתם, כנ"ל.

(וכהמשך הכתוב "על כי אין אלקי בקרבי [דהיינו "ועזבתים"] מצאוני ה' רעות האלה") (ב) "והסתרת פני מהם", שזהו לאחר שכבר באו הצרות, ש"הקב"ה מתנהג עם ישראל, כמו שאני רואה בצרתם".

ומתורץ בפשטות מדוע אא"פ לפרש שהסתרת פנים היא ביטוי למצב של כעס כו' (כנ"ל סעיף א) – כי כעס גורם ל"ועזבתים" (כמפורש כאן "וחרה אפי גו' ועזבתים"), ואם לזה הכוונה הו"ל לאמרו לפני "ועזבתים".

ו. עפ"ז מובנת ג"כ הוספת רש"י, כמו שאני רואה בצרתם" – כי בלא"כ תמוה: את"ל שגם לאחר שבאים הצרות הקב"ה מעלים עיניו מהם ואינו רואה בצרתם של ישראל, ובלשון רש"י (הנ"ל בפ' שמות) שאוטם את אוניו מצעקתם, הרי נמצא שנעלה דלת בפני שבין – והרי זהו היפך כוונת העונשים, שבאים להביא את האדם לידי תשובה, ובלשון הכתוב⁴⁰: "אם אחפוץ במות הרשע כי אם כשוב רשע מדרכו וחי" – וכיצד יתכן לומר שאין הקב"ה רואה בצרתם?

ולכן פרש"י "כמו שאני רואה ב"צרתם" – שהנהגה של העלמת עין מהצרות אינה העלמת עין אמיתית (מצד הקב"ה) אלא רק דמיון של המקבלים, שלבניי נדמה שהקב"ה אינו רואה, אבל באמת הקב"ה רואה ורואה, ומחכה לתשובתם של ישראל כו' [ואדרבה, זה גופא שהקב"ה מסתיר פניו באופן שאצל בניי נדמה שאין הוא רואה בצרתם, הוא רק כדי לעוררם עוד יותר שישובו אל ה'].

כלומר: הענין דהעדר ההשגחה ה' גורם להרעות והצרות הרי הוא דבר

(41) וראה בארוכה ע"פ פנימיות הענינים – לקו"ש ח"י"ח ע' 199 ואילך.

(42) כדיוק לשון הכתוב "והסתרת פני מהם".

(40) יחזקאל לג, יא. ועד"ז שם יח, כג. שם, לב.

ומזה מובן, שתומ"י, כאשר בני" פונים אל הקב"ה (היפך הנהגתם באופן של „עזבני“, שגרמה ל„ועזבתים“) – מתבטל תיכף ומיד הענין ד„ועזבתים והסתרתי פני“, והקב"ה מתגלה לבני" פנים אל

פנים, בחיבה גדולה ואהבה גלוי' לעין כל, ומשפיע לבני" כל הברכות, מידו המלאה הפתוחה הקדושה והרחבה, בטוב הנראה והנגלה דוקא.

(משיחת ש"פ וילך תשמ"ב)

עשרת ימי תשובה

„גזר דין“, והביא זה לענין מעלת ה־תשובה — שבעשרה ימים אלו, היא יפה ביותר ומתקבלת היא מיד, היינו שלבד זאת שמתקבלת היא (אצל הקב"ה) מיד, התשובה עצמה, היא יפה ביותר¹⁰. ומשמע מזה, שעיקר התועלת מ„קירוב“ זה של הקב"ה בעשרה ימים אלו, היא בענין התשובה דוקא.

וצריך להבין: זה שהקב"ה „מצוי“ לכאורה מִישראל, צ"ל מביא לידי תוספת התעוררות בכל עניני עבודת השם, ובפרט בעבודת התפלה להקב"ה, ד־כאשר הקב"ה הוא „מצוי“ אליו בודאי שתפלותיו — באיזה ענין שהוא — מתקבלות מיד כו: אבל מהי השייכות המיוחדת דקירוב זה לענין התשובה?

ב. וי"ל דיובן זה בהקדם ביאור ה־

א. כתב הרמב"ם בהלכות תשובה: „אע"פ שהתשובה והצעקה יפה לעולם, בעשרה הימים שבין ראש השנה ויום הכפורים היא יפה ביותר ומתקבלת היא מיד שנאמר: דרשו ה' בהמצאו“, ומקורו בדרשת הגמרא על פסוק זה „דרשו ה' בהמצאו“ — שהזמן שבו הקב"ה „מצוי לו“ (לכל יחיד מִישראל) — „אלו עשרה ימים שבין ר"ה ליוה"כ“.

אמנם, בגמ' הובא זה לענין הצעקה והתפלה לבטל גזר דין — ד„גזר דין של ציבור .. אע"ג שנחתם נקרע“ לעולם (ע"י צעקה), „בכל קראנו אליו“, משא"כ ביחיד הוא רק, „בהמצאו“ — „אלו עשרה ימים שבין ר"ה ליוה"כ“.

אבל הרמב"ם לא הזכיר כאן ענין של

(8) ומ"ש הרמב"ם „(התשובה) והצעקה“ — ב־פשוט בא בהמשך למ"ש לפניו (הלכה ד) „מדרכי התשובה להיות השב צועק תמיד לפני השם כו“ (ולא — תפלה לבטל גזר דין).
(9) כתיבן פרק זה דהלכות תשובה, שהוא ע"ד מעלת התשובה, וכתחלת הפרק — „אי זו היא תשובה גמורה כו“. ובפרט שעדיין לא נזכר ברמב"ם ע"ד דינו של אדם (וענין הדין — כולל הדין דר"ה — בא רק לקמן בפרק ג. וראה שם ה"ד).
(10) וראה לקו"ש ח"ט ע' 211 (ובהערה שם).
לקו"ש חכ"ט ע' 206-7.

(*) בכס"מ כו' שם ציינו שמקור הרמב"ם (שהשב צ"ל „צועק תמיד כו“) הוא ממאמר ד' דברים מקרעין גזר דינו של אדם (ר"ה טז. ב. וראה לעיל ע' 62). אבל מלשון הרמב"ם „צועק תמיד“ משמע, שכוונתו שכן צ"ל הנהגת השב בכלל (ולכאורה — גם לאחר שבטל גזר דינו). וע"ד מ"ש הרמב"ם לקמן ספ"ו. וראה הערה הבאה.

(1) פ"ב ה"ו.
(2) ישע"י נה, ו.
(3) בכמה כת"י הרמב"ם (ראה ס' המדע — ירושלים, תשכ"ד) הובא גם סיום הכתוב „קראוהו בהיותו קרוב“ (וכ"ה בוח"א קה, ב. וראה ר"ח ר"ה ית, א), או עכ"פ „וגו“ (וראה לקו"ש ח"ד ע' 465 בהערה). וראה לקמן בפנים סעיף ב ואילך.
(4) ר"ה ית, א (וש"ג) — כמ"ש בכס"מ כו' שם.
(5) ל' רש"י שם ד"ה ויחיד אימת.
(6) ואתחנן ד, ז.
(7) כ"ה פשוט משמעות הגמ', דהחילוק בין (יחיד וציבור, וכל השנה ועשיית הוא להמ"ד (ר"ה) שם) שגז"ד של יחיד לא נקרע. אבל מלשון הרמב"ם שם „אע"פ שהתשובה והצעקה יפה לעולם בעשרה הימים כו' היא יפה ביותר כו“, משמע, דגם למ"ד שגז"ד של יחיד נקרע לעולם, מ"מ יש חילוק בין כל השנה לעשיית שאו, היא יפה ביותר כו" (פרשת דרכים דרוש יג בתחלתו. וראה אוה"ת ש"ש ע' א"ת).